

УДК 343.9:351.746.1

Ю.Б. Курилюк,
кандидат юридичних наук,
начальник управління адміністративної юрисдикції,
Адміністрація Державної прикордонної служби України

ПОНЯТТЯ Й ОЗНАКИ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних теоретичних поглядів вперше у вітчизняній юридичній науці сформульовано поняття криминологічного забезпечення прикордонної безпеки держави, а також визначено основні ознаки цієї діяльності. Наголошено, що під криминологічним забезпеченням прикордонної безпеки держави слід розуміти визначену законодавством відповідної держави діяльність уповноважених суб'єктів щодо забезпечення суверенітету держави, територіальної цілісності та недоторканності її державного кордону від злочинних посягань і створення умов для реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у її прикордонному просторі.

Ключові слова: криминологічне забезпечення, прикордонна безпека держави, запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Останнім часом словосполучення «прикордонна безпека» все частіше та достатньо обґрунтовано включається й використовується в науковому, політичному та публіцистичному лексиконі. Однак, якщо розглядати національну безпеку як систему умов, що дають змогу забезпечити стан захищеності особистості, суспільства та держави від низки різних загроз і ризику їх виникнення, ймовірно, що прикордонна безпека займає важливе місце серед інших системоутворюючих елементів (військової, міграційної, інформаційної безпеки тощо).

Стійкий розвиток сучасного суспільства значним чином обумовлюється не лише його соціально-політичними але й кримінально-правовими і криминологічними аспектами, які обумовлюють необхідність проведення державою

ефективної прикордонної політики. Вона як особлива область державної діяльності спрямована на становлення суверенітету та територіальної цілісності, забезпечення національних інтересів і безпеки України у прикордонному просторі. Саме тому, глибоко продумана, чітко сформульована стратегія забезпечення прикордонної безпеки держави є запорукою добробуту країни та навпаки помилки і прорахунки в цій сфері призводять до самих непередбачуваних негативних результатів.

Стан наукових досліджень. Деяким аспектам запобігання злочинам проти прикордонної безпеки держави присвячені праці А.М. Бабенка, Н.А. Орловської, А.М. Припути, Є.Л. Стрельцова, С.О. Філіппова, І.М. Чекмарьової та деяких інших. Проте, аналіз існуючих на

сьогодні робіт свідчить про недостатню розробленість такої категорії як «криминологічне забезпечення», оскільки вчені, використовуючи їх, здебільшого не розкривають саму їх дефініцію. Загальноприйнятого же підходу до розуміння поняття «криминологічне забезпечення прикордонної безпеки держави» наукою наразі не вироблено. Зазначене не може негативно не позначитися на якості юридичних досліджень, а розкриття його сутності сприятиме більш чіткому формулюванню понятійно-категоріального апарату наук кримінального циклу і коректному його використанню.

Виклад основного матеріалу. У правовій доктрині термін «забезпечення» доволі широко використовується. Зокрема під «забезпеченням виконання зобов'язань» розуміється передбачені законом або договором спеціальні заходи, спрямовані на додаткове стимулювання належного виконання зобов'язань боржником; під «забезпеченням доказів» — вжиття судом термінових заходів щодо закріплення у визначеному законодавством процесуальному порядку фактичних даних для використання при розгляді цивільних справ; під «забезпеченням позову» — застосування судом, у провадженні якого знаходиться справа, заходів щодо матеріально-правових інтересів позивача, які гарантують за цим позовом реальне виконання позовного рішення [1, с. 444–445].

К.В. Степаненко зазначає, що «відмінність в аналізі термінології змістовного елемента, а також просте використання в тексті поняття «забезпечення» вказує про відсутність єдиного його формулювання і актуальність його розробки в сучасній юридичній літературі» [2, с. 33–34], а також зауважує, що «аналіз законодавства України дозволяє зробити

висновок, не набагато чим відмінний від попереднього, — поняття «забезпечення» використовується часто, однак його розуміння, здебільшого, домислюється тими, хто користується законом» [3].

Академічний тлумачний словник української мови трактує термін «забезпечення» через дію від слова «забезпечити» і означає: постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось, захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [4]. Відповідно «правове забезпечення» — це сукупність правових норм, що регламентують правові взаємини та юридичний статус [5]. Таке розуміння є основою юридичних визначень правового забезпечення, більшість з яких в основі мають наведену конструкцію. Зазначена обставина політомії терміна зумовлює той факт, що в юридичній літературі використовуються різні дефініції правового забезпечення [6, с. 124].

Р.В. Ігонін зазначає: аналізуючи погляди вчених на зміст поняття «правового забезпечення», не можна обійти увагою позицію М.В. Пучкової, яка тлумачила це поняття двояко: а) як сукупність гарантій реалізації та охорони прав громадян; б) як діяльність органів державної влади зі створення умов, необхідних для реалізації громадянами своїх прав. Запропонована вченою смислова конструкція поняття «забезпечення» включає в себе статичний і динамічний аспекти. Установлені державою гарантії є статистичним компонентом, у той час як відповідна діяльність органів державної влади репрезентує собою динамічну складову феномену «забезпечення».

Важливо відзначити, що перевагою позиції М. Пучкової щодо питання сутнісного наповнення поняття «правового забезпечення» є ув'язування в монолітну й нерозривну правову єдність установлених державою (за допомогою норм права) «гарантій реалізації і охорони прав громадян» і «діяльності органів державної влади із створення умов необхідних для реалізації громадянами своїх прав». У такому разі встановлені державою гарантії начебто репрезентують «статичне» право, у той час як діяльність відповідних державних органів репрезентує динаміку реалізації його норм [7, с. 37; 8, с. 12].

Функціонально, зауважує Н.А. Савінова, правове забезпечення неоднорідне: воно і запроваджує праввідносини, і застосовує певні гарантії таких відносин, і захищає суспільні відносини від протиправних посягань, градуєчись на галузеве забезпечення, в залежності від засобів регулювання, які ґрунтуються на політично визначених векторних напрямках такого забезпечення загалом. Сенс правового забезпечення будь-яких суспільних відносин втрачається без убезпечення таких від суспільно небезпечних посягань. Таку функцію у суспільстві здійснює на найвищому рівні суворості відповідальності виключно кримінально-правове забезпечення [9, с. 24, 56].

Саме тому, на думку Є.Л. Стрельцова, «запроваджуючи кримінальну відповідальність за вчинення таких суспільно небезпечних діянь, що визнані злочинами на законодавчому рівні в державі, кримінально-правове забезпечення є найбільш ефективним правовим механізмом упередження, стримування і припинення проявів злочинності, спрямованої на наявні у державі та суспільстві відносини та цінності» [10].

Як відмічає І.І. Митрофанов, «норма кримінального права, перетворюючись у конкретне суб'єктивне право, юридичну свободу, юридичний зв'язок або повноваження, у поєднанні з веліннями щодо завдань закону України про кримінальну відповідальність, суб'єктивного складу й юридичних фактів, втілюються в регульованих диспозиціях цих норм суспільних відносин, а веління щодо засобів кримінально-правового забезпечення, перетворюючись у засоби кримінальної відповідальності, відновлення превенції або заохочення — у суспільних відносинах, що підпорядковуються їхніми санкціями» [11, с. 179]. При цьому, досліджуючи проблеми протидії злочинам проти довкілля, автор дійшов до висновку, що «під кримінально-правовим забезпеченням протидії цим злочинам слід розуміти сукупність правових приписів, спрямованих на врегулювання суспільних відносин кримінальним правом, які виникають у сфері охорони довкілля; тобто мається на увазі наявність у кримінальному праві норм, що дозволяють протидіяти суспільно небезпечним посяганням проти довкілля кримінально-правовими засобами» [11].

Під поняттям «кримінально-правове забезпечення» В.В. Шаблистий запропонував розглядати «систему правових норм, які регламентують правові взаємини та юридичний статус учасників кримінально-правових відносин та інших зацікавлених осіб, що виражається у створенні надійних умов для вільної реалізації ними своїх прав і свобод, а також у гарантуванні виконання обов'язків» [12, с. 170], розширивши його у пізніших своїх роботах додавши суб'єктний склад останніх, «які здійснюється суб'єктами, наділеними повноваженнями

щодо створення та застосування норм кримінального закону» [13, с. 92].

А.М. Орлеан під кримінально-правовим забезпеченням пропонує розуміти «сукупність призначених для здійснення кримінально-правової охорони кримінально-правових норм, які чітко встановлюють, що є злочинним (незлочинним) та яке покарання передбачене за той чи інший злочин». Дослідник наголошує, що «у процесі кримінально-правової охорони кримінальне право є лише одним з інструментів у руках спеціально уповноважених суб'єктів кримінально-правових відносин; Вона є таким самим знаряддям для здійснення охорони, як патрульна машина чи зброя для працівників поліцейського патруля» [14, с. 36–37].

Не применшуючи значення кримінально-правового забезпечення, слід звернути увагу на те, що саме «кримінально-правове рішення, яке, наприклад, криміналізує певне діяння або групу діянь, створює і предмет криминології» [15], а «політика у боротьбі зі злочинністю покликана знизити її рівень та забезпечити стан, який відповідає потребам захисту суспільства від злочинів» [16, с. 232].

Наголошуючи на цьому ж, О.М. Бесчастний визначає, що «криминологічне забезпечення — це створення умов, у результаті яких має настати сприятлива для діяльності суб'єктів протидії злочинності ситуація або їх множина. Інакше кажучи, зауважує автор, воно являє собою допоміжну діяльність у вигляді створення сприятливих умов для здійснення відповідними суб'єктами (державними й недержавними органами та установами, громадськими формуваннями й окремими громадянами) впливу на злочинність із метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочин-

ності, нейтралізації її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня» [17, с. 187].

Під криминологічним забезпеченням безпеки автори одного з підручників з криминології розуміють «сукупність політичних, ідеологічних, економічних, соціально-психологічних, правових та інших заходів, опрацьованих і здійснюваних компетентними державними та суспільними структурами, а також громадянами, щодо недопущення (попередження) злочинних посягань на права особистості, суспільства й держави» [18, с. 473]. Доволі схожою з цього приводу є позиція С.А. Мозоля, який вважає, що «забезпечення криминологічної безпеки — це діяльність держави, суспільства в цілому та їх інститутів, що ґрунтується на принципах комплексного програмування та планування, мета якої полягає у досягненні та підтриманні соціально прийняттого рівня захищеності основних прав і свобод особи та суспільства, законних інтересів держави від злочинних посягань» [19, с. 24].

З позиції наукового забезпечення криминологією соціальної практики у життєдіяльності особистості, суспільства та держави К.В. Вишневецький визначає криминологічне забезпечення безпеки як «розробку на основі криминологічних знань системи заходів щодо вивчення, оцінки та попередження кримінальних загроз, а також запровадження наукових розробок у практику соціального контролю над злочинністю» [20].

Аналіз наведених поглядів щодо сутності поняття кримінально-правового, криминологічного чи іншого видів правового забезпечення свідчить про те, що їх авторами у якості основних характеристик підкреслюється, як правило, на тих чи тих його проявах. Безумовно, кожен із дослідників по-

своєму правий і не можна не відмітити та не визнати багатоаспектність і значимість цього поняття.

Кримінологічне забезпечення має дещо іншу природу ніж кримінально-правове, оскільки, як впливає з позицій багатьох фахівців кримінально-правової сфери, сутність останньої полягає у формуванні відповідної сукупності кримінально-правових норм.

Говорити про єдине розуміння досліджуваного явища серед науковців у кримінологічній науці доволі складно. Висвітлюючи дефініцію кримінологічного забезпечення автори розуміють його як «сукупність гарантій», «діяльність органів» (М.В. Пучкова), «діяльність суб'єктів» (О.М. Бесчастний), «розробка заходів» (К.В. Вишневецький), «діяльність держави» (С.А. Мозоль) тощо.

Думається, що для кримінологічного забезпечення прикордонної безпеки держави найбільш характерними все ж таки є розкриття його поняття через значення слова «*діяльність*» (застосування своєї праці до чого-небудь; функціонування, діяння органів [5]), ніж слів «*сукупність*» (неподільна єдність чого-небудь; загальна кількість, сума чогось [5]) чи «*розробка*» (результат всебічного вивчення, дослідження якого-небудь питання, якоїсь проблеми [5]). За своїм змістом «*сукупність гарантій*» та «*розробка заходів*» є статичними та не спроможні самі собою здійснювати реалізацію запобіжних заходів, адже у кримінологічному сенсі забезпечення прикордонної безпеки держави від них лише відштовхується та реалізує їх, будучи певною *діяльністю* щодо запобігання злочинності у прикордонному просторі.

Крім того, різниться думка науковців щодо суб'єктного складу зазначеної діяльності, серед яких виділяються: «спеціально уповнова-

жені органи держави», «держава, суспільство у цілому та їх інститути», «державні та суспільні структури, а також громадяни», «державні та недержавні органи й установи, громадські формування й окремі громадяни» тощо. Не вступаючи у дискусію щодо цих доволі різних думок у зазначеній сфері, варто відзначити на неприпустимості визнання суб'єктами запобіжної діяльності виключно держави та її інституцій. Оскільки, «як показує кримінологічна теорія й прогресивна світова практика запобігання злочинності, у наборі засобів цієї діяльності не останнє місце займає саме громадськість, яка у західній науковій літературі часто називається приватним сектором» [21, с. 9].

Також, для більш глибокого розуміння поняття «кримінологічне забезпечення прикордонної безпеки держави» варто визначити основні ознаки цієї діяльності, що розкриватимуть його зміст.

Аналіз вищенаведених позицій науковців, а також з урахуванням деяких підходів щодо розуміння сутності прикордонної безпеки держави [22], до основних ознак її кримінологічного забезпечення можна віднести такі:

— це один з напрямів діяльності суб'єктів запобігання злочинності;

— суб'єктами цієї діяльності є державні інституції (як такі, що безпосередньо зобов'язані державою на її здійснення, так і ті, компетенція яких безпосередньо не пов'язана з нею), а також правосвідоме населення (громадянське суспільство) прикордоння;

— об'єктом є суверенітет держави, її територіальна цілісність і недоторканність державного кордону;

— здійснюється відповідно до делегованих державою повноважень щодо запобігання злочинності у прикордонному просторі;

— метою є створення умов для реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави в її прикордонному просторі;

— реалізується через особливий механізму запобігання злочинності у зазначеній сфері.

Висновки. Вищенаведене дає обґрунтовані підстави констатувати, що криминологічне забезпечення прикордонної безпеки держави — це визначена законодавством відповідної держави діяльність уповноважених суб'єктів щодо убезпечення суверенітету держави, територіальної цілісності та недоторканності її державного кордону від злочинних посягань і створення умов для реалізації життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави у її прикордонному просторі.

Підсумовуючи проведене дослідження слід відмітити, що злочин-

ність у прикордонному просторі, беззаперечно, є важливим сегментом (конструктом, складовою частиною) злочинності в будь-якій державі. Суспільну небезпечність злочинів проти прикордонної безпеки держави, важко переоцінити. За сприятливих умов вони можуть спричинити насильницьку зміну конституційного ладу, підризу суверенітету, порушення єдності й територіальної цілісності, дезорганізації функціонування органів державної влади, важливих державних, військових об'єктів та інформаційної інфраструктури.

Досліджуючи злочинність у зазначеній сфері, не можливо обійти увагою питання, пов'язані з її криминологічним забезпеченням, всебічний розгляд яких дасть змогу глибше зрозуміти виявлені закономірності та намітити шляхи запобігання злочинам проти прикордонної безпеки держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юридична енциклопедія: у 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 5: П—С. Київ, 1998. 736 с.
2. Степаненко К.В. Адміністративно-правове забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / ДДУВС, 2009. 229 с.
3. Степаненко К.В. Деякі аспекти адміністративно-правового забезпечення прав і свобод громадян України за кордоном: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 2 лист. 2007 р.). Запоріжжя: ЮІ МВС, 2007. Ч. 2. С. 172—175.
4. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/zabezpechty>
5. Тлумачний словник української мови. URL: <http://eslovnuk.com>.
6. Дручек О.М. Поняття адміністративно-правового забезпечення прав, свобод та інтересів дитини органами внутрішніх справ України. *Форум права*. 2013. № 2. С. 123—128.
7. Ігонін Р.В. Поняття адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. *Адвокат*. 2011. № 1. С. 36—40.
8. Пучкова М.В. Обеспечение прав граждан органами управления союзной республики. М.: Наука, 1987. 140 с.
9. Савінова Н.А. Кримінально-правова політика та убезпечення інформаційного суспільства в Україні: монографія. К.: Ред. журн. «Право України»; Х.: Право, 2013. 292 с.
10. Стрельцов Є. Деякі роздуми про правову сутність та соціальне завдання кримінального права. *Право України*. 2010. № 9. С. 102—109.
11. Митрофанов І.І. Необхідність розробки механізму реалізації відповідальності науковою кримінального права. *Право і суспільство*. 2010. № 4. С. 173—179.
12. Шаблістий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження: монографія. Дніпропетровськ: ДДУВС: Ліра ЛТД, 2015. 420 с.

13. Шаблистий В.В. Проблеми кримінально-правового забезпечення поліцейської діяльності в Україні та шляхи їх розв'язання. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 91–95.
14. Орлеан А.М. Кримінально-правове забезпечення в Україні охорони людини від експлуатації: монографія. Кам'янець-Поділ.: ПП Буйницький О.А., 2014. 456 с.
15. Стрельцов Є.Л. Реалізація кримінологічних ідей у кримінально-правових приписах. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1(2). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/2_16.pdf
16. Борисов В.І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 232–242.
17. Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О.М. Литвинова. Х.: ВД «Кондор», 2018. 588 с.
18. Криминология / под ред. Г.А. Аванесова. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2006. 495 с.
19. Мозоль С.А. Криминологічна безпека в Україні: феномен та наукові засади забезпечення: автореф. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 / ХНУВС, 2018. 34 с.
20. Вишневецкий К.В. Виктимологическое обеспечение национальной безопасности России. *Теория и практика общественного развития*. 2012. № 3. URL: <http://teoriapractica.ru/-3-2012/law/vishnevetskiy.pdf>
21. Калюжний М.Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія / за ред. В.В. Голіни. Х.: Право, 2017. 252 с.
22. Нікіфоренко В.С. Поняття та сутність державного управління у сфері забезпечення прикордонної безпеки України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2014. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2014_12_17

Курылюк Ю.Б.

Понятие и признаки криминологического обеспечения пограничной безопасности государства.

Аннотация. В статье на основе анализа отечественных и зарубежных теоретических взглядов впервые в отечественной юридической науке сформулировано понятие криминологического обеспечения пограничной безопасности государства, а также определены основные признаки этой деятельности. Предложено под криминологическим обеспечением пограничной безопасности государства понимать определенную законодательством соответствующего государства деятельность уполномоченных субъектов по обеспечению безопасности суверенитета государства, территориальной целостности и неприкосновенности ее государственной границы от преступных посягательств и создание условий для реализации жизненно важных интересов личности, общества и государства в ее пограничном пространстве.

Ключевые слова: криминологическое обеспечение, пограничная безопасность государства, предотвращение преступности.

Yu. Kuryliuk

Definition and features of criminological support of the state border security.

Summary. In the article, on the basis of the analysis of domestic and foreign theoretical views, the definition of criminological support of the state border security is formulated for the first time in the domestic legal science, and the main features of this activity are defined. Criminological support of the state border security should be understood as activities of authorized subjects defined by the Law of the respective State to secure the sovereignty of the State, territorial integrity and inviolability of its state border from criminal encroachments and creation of conditions for the realization of vital interests of an individual, the public and the State in its border area.

Keywords: criminological support, state border security, crime prevention.